

І.І. Ярмошик

(м. Житомир)

**ІСТОРІЯ УНІАТСЬКОЇ (ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ) ЦЕРКВИ В
ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕДВАРДА ЛІКОВСЬКОГО (1836 – 1915 рр)**

У статті аналізуються погляди польського дослідника Едварда Ліковського на історію уніатської церкви в Україні, та на становище православної церкви від часів Київської Русі до середини ХІХ ст.

Ключові слова: Е. Ліковський, православна церква, уніатська церква

В статье анализируются взгляды польского исследователя Эдварда Ликовского на историю униатской церкви в Украине и на положение православной церкви со времен Киевской Руси до середины ХІХ ст.

Ключевые слова: Э. Ликовский, православная церковь, униатская церковь.

Тема релігійних стосунків завжди була актуальною та до певної міри болісною проблемою для історичних досліджень. Науковці, які до неї зверталися, будучи самі людьми віруючими, не були позбавлені емоцій, неминуче попадали під вплив поглядів тої конфесії, до якої вони належали. Окрім того, релігійні процеси в усі часи тісно були пов'язані із політичними явищами, із державним життям народу. Це особливо стосується волинського регіону, на теренах якого перепліталися долі кількох конфесій: римо-католицької, православної, греко-католицької, протестантських течій.

Проблеми історії релігійних стосунків були у сфері дослідницьких зацікавлень багатьох польських науковців. Їх науковий доробок до певної міри аналізувався вітчизняними та польськими істориками у зв'язку із творчими завданнями їх досліджень. Зокрема у монографії М. Довбиценка [1, с. 42 – 54] згадуються праці окремих польських дослідників з проблем релігійних рухів на Волині та історії Польщі: М. Балінського, Т. Ліпінського, Т. Стецького, Я. Гіжицького, Ю. Бартошевича, Е. Ліковського та інших.

Короткі згадки про польських дослідників релігійних відносин на Волині є у монографії Л. Баженова [2]. Огляд дослідницьких праць з історії Луцько – Житомирської римо-католицької дієцезії знаходимо у книзі П. Грабчака [3, s. 29 – 39]. Все ж проблема висвітлення польськими авторами релігійних стосунків на Волині іще не була предметом спеціального історіографічного дослідження. Це стане предметом розгляду у цій статті.

Релігійні питання фрагментарно зачіпалися у монографіях, присвячених минулому населених пунктів Волині, зокрема у працях Т. Свенцького, М. Балінського й Т. Ліпінського, Т. Стецького та інших. Поява перших спеціальних досліджень присвячених виключно релігійним стосункам на Волині припадає на другу половину XIX ст. Одною з перших з'явилася розвідка Ю. Бартошевича «Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce», хронологічно вона охоплює історію церкви до першого поділу Речі Посполитої. Наступною працею цього ж автора стала стаття «Z dziejów unii», опублікована на шпальтах часопису «Tydzień» у 1877 році. У цих працях Ю. Бартошевича був використаний і матеріал із волинського регіону.

З-поміж комплексу релігійних проблем польських авторів переважно приваблювала тема укладення унії православної та римо-католицької церков. До неї так чи інакше зверталися усі дослідники, котрі вивчали релігійні процеси у Речі Посполитій. Польські автори зазначають, що головним театром розвитку унійних процесів була Волинь, що знайшло вираження у діяльності волинського князя К. Острозького, єпископів І. Потія, К. Терлецького.

Найбільш помітними працями у цьому плані є монографії Е. Ліковського (1836 – 1915 pp), який послідовно дослідив історію греко-католицької церкви на руських землях майже до кінця XIX ст.. У польській історичній науці про нього є кілька розвідок з аналізом дослідницьких праць. Це стаття М. Філіповича [4] та короткі біографічні довідки у Польському словнику біографічному [5], й у Словнику польських істориків [6]. Нещодавно у Польщі з'явилася монографія Роберта Куфеля про життєвий

шлях Е. Ліковського [7], де переважно висвітлено його релігійно-духовну діяльність. У монографії констатовано, що він був одним з найвидатніших польських біскупів на зламі ХІХ – ХХ ст., діяльність якого припала на складну епоху в пруській політиці щодо Польщі.

Все ж науковий доробок Е. Ліковського в дослідженні історичної долі церкви на українських землях іще не знайшов належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Аналіз його поглядів на історію уніатської церкви в Україні і стане завданням цієї статті.

Едвард Ліковський народився у Познані, місті, котре відносилося до Пруської частини розділів Речі Посполитої. Освіту здобував у Королівському католицькому гімназіумі в Острові, у гімназії у Вжесні та у гімназії св. Марії Магдалени у Познані. Пізніше студіював теологію у Мюнстері, де захистив докторат у 1886 р. Тобто Е. Ліковський здобув ґрунтовну духовно-релігійну освіту, що і відбилося на його дослідницьких зацікавленнях. Його наукові праці здобули визнання сучасників. Окрім високих духовних посад (суфраган, біскуп), він був обраний членом Краківської Академії Знань та Мистецтв (*Akademia Umiejętności*). Упродовж 1895 – 1914 рр він очолював Познанське Товариство приятелів наук, обраний почесним професором Ягелонського університету.

У 1860–х рр. він був професором церковної історії у Познанському духовному семінаріумі, де викладав загальну історію церкви. Поруч із іншими конфесіями він вважав необхідним ознайомити слухачів/студентів із історією церкви на руських землях, через це сам викладач її детальніше вивчив. У 1873 р. семінаріум був закритий пруськими властями. Після чого Е. Ліковський переробив і розширив семінарійський курс, опрацював ширше коло автентичних документів, урізноманітнив джерельну базу. Наслідком цих творчих зусиль стала поява низки монографій автора присвячених історії уніатської церкви на українських землях, у яких головну увагу автор приділив волинському регіону.

У центрі його зацікавлень була проблема унії православної церкви на українських землях із Римом. Першою його книгою, присвяченою цим аспектам минулого стала монографія «*Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim*» [8]. У ній автор дослідив історію церкви на українських землях від часів Київської Русі, власне від прийняття християнства до 1874 р. Книга має яскраво виражену антиросійську направленість, хоч автор проживав у зоні пруського забору земель Речі Посполитої. Він особливо наголошує на тому факті, що русини і *moskale* (*rossyane*) є різними народностями. На його думку русини є народом слов'янським, який здавна проживав на просторах між Бугом і Сяном на заході і Дніпром та Окою на сході. Окремі з цих племен мали власні назви, як то новгородці, кривичі, дуліби, древляни, волиняни та всі були спорідненими з тими ж полянами – лехітами, які проживали на берегах Вісли. Москалів же він вважає фіно-уральсько-монгольськими племенами, які не мають нічого спільного із слов'янами, а лише для омани світу називають себе росіянами [8, s. 1]. Е. Ліковський вважає, що навіть російський історик М. Карамзін у своїх творах наводить докази неслов'янського походження перших московських жителів.

У згаданій праці досліджуються процеси підготовки, укладення та історичної долі уніатської церкви в Україні. Ці явища автор простежує від Флорентійського собору 1439 р. Він наголошує на тому факті, що у православній церкві здавна були ієрархи, котрі висловлювалися за об'єднання із Римом, однак цьому заважали політики. На його думку, великим лихом для справи об'єднання стала діяльність Великого Князя Литовського, пізніше польського короля Олександра Ягеллончика, котрий був одружений із дочкою Івана III Оленою, яка у шлюбі не змінила свого православного віросповідання, натомість активно підтримувала своїх одновірців у межах Корони та Великого Князівства Литовського. Поруч із цим, незважаючи на таку підтримку, православна церква переживала суттєву кризу. Культурний та освітній рівень її духовенства залишався досить низьким, між ними панували здирства, хабарництво. Автор це вважає наслідками відступництва

від справи об'єднання церков відповідно рішень Флорентійського собору. До занепаду ідеї унії спричинилися й незгоди, котрі переживала римо-католицька церква, які вилилися у реформаційний рух.

На думку Е. Ліковського, на справу церковної унії впливало кілька факторів. Певне значення мала енергійна діяльність єзуїтів, які чимало зробили для оздоровлення ситуації у західному костьолі.

Цікавими є його погляди на діяльність православних братств, яка була направлена проти погіршення справ у православній церкві. Взірцем для їх організації на думку Е. Ліковського послужила діяльність ордену єзуїтів у римо-католиків, які теж своїм завданням ставили подолання розколу і занепаду [8, s. 56]. Він наголошує, що спочатку братства мали досить обмежене поле діяльності, однак із часом вона активізувалася, особливо після того як король Зигмунт III надав їм привілеї чим розширив їх можливості. Це призвело до певного піднесення релігійного і духовного життя. Наслідком цього стало і відродження ідеї церковної унії.

Іще одним фактором стала діяльність папських нунціїв у Речі Посполитій, особливо Поссевіна. Нунції дивилися на справу унії із православною церквою в Україні як на необхідний етап на шляху до більш масштабної унії із православною церквою Московської держави. Цікаво, що так само дивився на цю проблему і князь Костянтин Острозький, про що він висловився у відомому листі до Іпатія Потія від 21 червня 1593 р. Цей лист Е. Ліковський повністю опублікував у додатках до своєї праці [8, s. 229 – 231]. Інший польський дослідник Казимір Левицький вважав подібні умови унії, висловлені у згаданому листі волинським князем, важкими до виконання [9, s. 11].

Ідейній підготовці унії сприяла й пропагандистська діяльність Петра Скарги, особливо його книга «O jedności Kościoła Bożego...», де він переконував, що лише єдність із римським костьолом сприятиме піднесенню православної церкви. Все ж вирішальним випадком, який остаточно вирішив долю унії став візит Константинопольського патріарха Єремії. Повертаючись

із Москви, він відвідав Київ та прийняв низку рішень щодо впорядкування справ у місцевій церкві, які неоднозначно були сприйняті церковними ієрархами. Саме цей візит активізував потуги православних єпископів до об'єднання із Римом.

Е. Ліковський особливо наголошує на тому, що Берестейський собор 1596 р. і унія не були справою фанатизму польського короля Зигмунта III, ані наслідком єзуїтських інтриг, як то говорять навіть деякі польські історики спільно із російськими. Автор зазначив, що Зигмунт III із задоволенням сприйняв звістку про унію, але тиску на православних не чинив. На його думку ідея унії виходила із лав православної церкви в Україні, від її єпископату і відомих світських осіб, у тому числі й князя Костянтина Острозького. Однак, князь пізніше перетворився, під впливом агітації грека Никифора та деяких православних діячів, на активного її ворога. Е. Ліковський навіть звинувачує його у підтримці, яку він надавав письменникам, котрі виступали на захист православної церкви – М. Бронєвському, Клірику Острозькому, Стефану Зизанію та іншим.

Варто зазначити, що свої твердження у цій частині монографії, Е. Ліковський не завжди підтверджує документальним матеріалом. Більш ґрунтовно ці положення були досліджені іншими польськими авторами – К. Левицьким, А. Прохаскою, К. Ходиницьким.

Е. Ліковський після опублікування своєї першої монографії «*Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim*», продовжив досліджувати історичні долі уніатської церкви на Волині та в суміжних регіонах України. Окрему монографію «*Unia brzeska (r.1596)*», яка вийшла друком у 1896 р, він присвятив Берестейському собору 1596 р., де була остаточно укладена церковна унія [10]. Вихід книги приурочувався до 300-річчя її підписання. Своєрідною апробацією цієї монографії стала стаття Е. Ліковського «*O rokowaniach przezajających unię brzeską (1596 r)*» та «*Rzut oka na wewnętrzny stan Cerkwi Ruskiej przed Unią Brzeską*» [11]. Свідченням важливості названої монографії може служити той факт, що з дозволу автора, її переклали

українською мовою В. Кузьма та О. Заторський та видали у Жовкві у 1916 році за сприяння львівського Товариства українських богословів імені Маркіяна Шашкевича [12].

У цій монографії автор висловив подібні думки про процес укладення унії, що і в попередній праці. Він детально висвітлив відносини руської православної церкви із Римом від часів Київської Русі до XVI ст., проаналізував внутрішній стан православної церкви напередодні укладення Берестейської унії, наголосив, що вона переживала у цей час кризу. Через це і частина духовенства і світські особи (князь К. Острозький) шукали шляхи виходу із неї та засоби для поліпшення становища православних. Е. Ліковський більш детально зупинився на діяльності князя К. Острозького, Іпатія Потія, К. Терлецького у справі укладення унії. Окремий розділ праці він присвятив становищу уніатської церкви у перші десятиліття її існування.

На окремі неточності у цій монографії Е. Ліковського звернув увагу у своїй рецензії на неї Цирил Студзінський [13]. Він уточнив позицію князя К.Острозького та інших діячів щодо унії.

Долі уніатської церкви на Волині і в інших регіонах України Е. Ліковський продовжив досліджувати у двохтомній праці «Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku» [14 – 15]. Праця була написана на конкурс, який у 1875 р. оголосило Польське історично-літературне товариство у Парижі з метою «вияснити внутрішні і зовнішні причини занепаду уніатської церкви на Русі і в Литві у XVIII і XIX ст.». Е. Ліковський ретельно опрацював матеріал із цієї проблеми, який був у польських архівах, мав у своєму розпорядженні рідкісні документи, подав бібліографію про історію уніатської церкви.

Основна розповідь у праці охоплює період XVIII і XIX ст., разом із тим робить короткий огляд долі уніатської церкви у XVII ст. Він зазначив, що Берестейська унія не охопила усіх руських дієцезій. Спочатку до неї не входили Львівська та Перемишльська, а після 1632 р. до них приєдналася Луцька, яка була найчисельнішою. Таке роздвоєння тривало до кінця XVII

ст. Заслуга об'єднання усіх дієцезій належить польському королю Яну III Собеському. У 1680 р. він скликав церковний собор у Любліні, де зібрав усіх єпископів уніатських та дизунітів і змусив їх об'єднатися в одній уніатській церковній організації. Сам автор вважає, що це безперечно робилося насильницьким шляхом з оглядом на державні інтереси [14, s. 9].

На думку Е. Ліковського, головним осередком уніатського костьола в Польщі була саме Волинь [14, s. 125]. На сторінках згаданих його монографій є чимало матеріалу, який віддзеркалює стан церковних стосунків на теренах досліджуваного регіону. Звертає увагу і та обставина, що автор вживає на сторінках своїх праць термін «український народ» та як синонім «руський народ» і відрізняє його від російського. Знаходимо у цій праці й грікі нарікання на адресу польських урядів, які недостатньо уваги приділяли зміцненню уніатської церкви, ставилися до неї як мачуха. Автор висловлює думку, що якби уряд поставив руське духовенство у правовому і матеріальному відношенні на рівні із латинським, то Польща зберегла б не лише унію, але й себе як державу [15, s. 259]. Все ж свою працю завершує оптимістичним твердженням у майбутнє неминуче відродження уніатської церкви в Україні.

На сторінках цієї праці Е. Ліковського знаходимо докори й на адресу польських магнатів, які мали численні маєтки на Правобережній Україні, однак не дбали про костьоли уніатські та римо-католицькі, внаслідок чого релігійні почуття віруючих латинського обряду тут значно занепали. Це й змушена спокутувати місцева польська людність у XIX ст. [15, s. 126].

Отже ми бачимо досить ґрунтовний підхід Е. Ліковського до вивчення історичного минулого уніатської церкви на українських теренах. Для нього характерний толерантний підхід до трактування сторінок української історії загалом та долі православної/уніатської церков зокрема. Разом із тим в деяких працях помітний антиросійський настрій автора. Його праці виконані на ґрунтовній джерельній основі, зберігають науково-пізнавальне значення до сьогодні.

Джерела та література:

1. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – першої половини XVII ст.) / Михайло Довбищенко. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 882 с.
2. Баженов Л. Историчне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Лев Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 350 с.
3. Grabczak P. Seminaria duchowne Łucko-Żytomierskiej diecezji w latach 1798 – 1842 / Paweł Grabczak. – Biały Dunajec – Ostrog: "Wołanie z Wołynia", 2006. – 351 s.
4. Filipowicz M. Edward Likowski jako historyk Kościoła unickiego / M. Filipowicz. // Roczniki Humanistyczne. – 1993. – T. 41. – Z. 7. – S. 59 – 63.
5. Galos A. Likowski Edward / A. Galos. // Polski Słownik Biograficzny. – T. 17. – Warszawa, 1972. – S. 330 – 332.
6. Gąsiorowski A. Likowski Edward / Antoni Gąsiorowski. // Słownik historyków polskich. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1994. – S. 300.
7. Kufel R. Edward Likowski 1836 – 1915. Sufragan Poznański, Metropolita Gnieźnieński i Poznański, Prymas Polski / Robert Kufel. – Zielona Góra: Wydawnictwo PDN, 2011. – 759 s.
8. Likowski E. Historya unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim / Edward Likowski. – Poznań: nakładem i drukiem J.Leitgebra, 1875. – V, [2], 287 s.
9. Lewicki K. Sprawa Unji Kościoła Wschódniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej / Kazimierz Lewicki. – Warszawa: nakładem instytutu badań narodowościowych, 1934. – 41 s.
10. Likowski E. Unia brzeska (r.1596) / Edward Likowski. – Poznań: M.Leitgeber i S – ka, 1896. – XX, 424 s.
11. Likowski E. Rzut oka na wewnętrzny stan Cerkwi Ruskiej przed Unią Brzeską / Edward Likowski. // Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. – 1894. – T. 20. – S. 226 – 265.

12. Ліковський Е. Берестейська унія (1596) / Едвард Ліковський. – Жовква: накладом читальні українських богословів імені Маркіяна Шашкевича, 1916. – 336 с.
13. Studziński C. Recenzia na: Likowski E. Unia brzeska (r. 1596) – Poznań, 1896 – XX, 424 s. / Cyryl Studziński. // Kwartalnik Historyczny. – 1897 – R. XI. – S. 162. – 172.
14. Likowski E. Dzieje kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku / Edward Likowski. – Wyd. 2 – Warszawa: w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1906. – Cz. 1. – XIV, IV, 277 s.
15. Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku / Edward Likowski. – Wyd. 2 – Warszawa: w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1906. – Cz. 2. – 311, IV s.

Довідка про автора

Ярмошик І. – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка, докторант професора В.Й. Борисенка

Iarmoshyk I. – Doctor of History, associate professor, the Head of the Department Special Historical Disciplines and Jurisprudence of Zhytomir State University named after I. Franko.